

Odnos ljevice prema državi

EUGEN PUSIĆ*

Sažetak

Autor upozorava na važnost naslijeđa prošlosti, koje u svim situacijama radikalne promjene bitno ograničava mogućnost djelovanja političkih aktera, ali im ujedno otvara prostor za profiliranje vlastitog programa u odnosu prema tom naslijeđu. Jedan je od najvažnijih elemenata naslijeđa političkog razvoja posljednjih dvjesto godina država kakvu danas poznajemo. Država je neukidiva institucija, koja je osobito u 20. stoljeću polučila proturječne rezultate: s jedne strane bila izvor sukoba, razaranja i represije velikih razmjera, a s druge strane je bitno pridonijela razvoju društva. Lijeve stranke ne mogu negirati državu, ali mogu razviti neke nove mehanizme njezine kontrole. Autor smatra da će se inovacije zbivati prije svega u tri dimenzije: na području dekoncentracije državnog aparata, promjena povezanih s profesionalizacijom i smanjenjem vojske, te uklapanja države u nadnacionalne organizacije i integracije.

Sredinom sedamdesetih godina pojavio se u Americi jedan fantastični roman, neke vrste *social science fiction*, u kojem se opisuju prvi slobodni izbori u tadanjem Sovjetskom Savezu nakon uvođenja višestranačja. Na izborima nastupaju 23 organizirane i registrirane stranke i većina je birača na neki način uspjela glasati za sve 23 stranke istodobno.

Iako pretjerana, ova vizija ima racionalnu jezgru u činjenici da bilo kakva promjena, ma kako radikalna, može jedino početi od stanja kakvo jest u trenutku kad je reforma ili revolucija krenula. Povijesno je iskustvo vrlo uvjerljivo pokazalo da je izvanredno teško, ako ne nemoguće, postupiti po preporuci sadržanoj u drugoj strofi Internationale u njezinoj francuskoj verziji: "du passe faisons table rase!". Prošlost ne dozvoljava da se od nje napravi tabula rasa i u svemu započne iznova, od ništice.

Uzmimo primjer ekonomije. Izvorna ideja, da u planskom gospodarstvu individualna rentabilnost pojedinog poduzeća nije presudno važna, dade se braniti posve razumnim ekonomskim argumentima, osobito, recimo, u razdoblju forsirane industrijalizacije. U praksi međutim ta se plauzibilna ideja pretvara u nešto kao svoju vlastitu karikaturu: strateški cilj svakog poduzeća postaje doći u položaj neovisnosti o individualnoj rentabilnosti, tj. moći postojati kroz neodređeno vrijeme proizvođači gubitke, a živjeti od

*Eugen Pusić, redoviti član HAZU, profesor emeritus Pravnog fakulteta u Zagrebu.

bankarskih kredita i političke protekcije. Kraj istodobnog postojanja saveznih, republičkih i lokalnih kriterija za odobravanje takvog položaja i donekle konkurentnih saveznih, republičkih i lokalnih interesa, većina je poduzeća bila u stanju ostvariti svoj strateški cilj izmicanja zahtjevu poslovne uspješnosti. Jasno je da se s takvom uhodanom praksom i na njoj razvijenim obrascima ponašanja ne može odmah prekinuti, ma kako odlučna bila volja da se krene drugim putem. Osobito ako opće prilike u okviru kojih se odvija gospodarska djelatnost jamče iznimno visoku stopu smrtnosti zaista posve privatnih i pritisku tržišta bez zaštite izloženih poduzetničkih pothvata.

Slično je i na području politike. Iz dugotrajne prakse jednostranačja proizlazi stanovište koje nitko ne bi priznao, ali koje je ipak duboko ukorijenjeno u svačijoj podsvijesti: kako je predmet međustranačke utakmice da vlastita stranka ostane praktički jedina na sceni. Kad osvojimo ma i samo relativnu većinu, učinit ćemo sve, ne birajući sredstva, da sve druge onemogućimo, kompromitiramo, prekupimo i, ako već ne nestanu uopće s političke scene, pretvorimo ih u politički marginalne pojave. Od takve se politike odustaje samo nakratko u krajnje kritičkim situacijama, kad se ne želi sam preuzeti odgovornost za zbivanja. Stav koji bi se dao sažeti u naslovu talijansko-američkog westerna: "Ubij sve i vrati se sam!" A racionalna je jezgra takvog ponašanja da ga birači, ako već izričito ne odobravaju, a ono prihvaćaju kao više-manje normalan: pa tako se vladalo kod nas od pamtivijeka...

Stječe se dojam da taj stav s vladajućom strankom dijeli i većina stranaka opozicije. Političarima na njihovu čelu kao da je, svjesno ili nesvjesno, pred očima model Tita, ma kako bio zanemariv broj glasova koji su dobili na izborima. Inače bi teško bilo razumjeti njihovu nesklonost fuzioniranju u veće cjeline, stvaranju što širih koalicija, iako bi takav postupak ne samo znatno povećao političke šanse njihove stvari (kako pokazuju primjeri izbornih uspjeha koalicija koje su ipak stvorene), već bi to vjerojatno bio i najbolji put da se prevlada sindrom jednostranačja odgojnim doživljajem nužnog obzira prema koalicijskim partnerima.

Zbog toga se čini važnim odlučnije definirati u čemu je sama "stvar", naime, koji programski sadržaj, koji opći politički cilj stoji iza imena neke stranke, a koji je načelno neovisan o ovoj ili onoj osobi na ovoj ili onoj funkciji u stranci. U razvijenim političkim sustavima programi postaju sve manje važni među potrepsutinama političke borbe, jer birači sve više shvaćaju stranke kao alternativne ekipe na vlasti, uvidjevši da je upravo ovo smjenjivanje, ova nestalnost personalnog sastava državne vlasti najveća i, u biti, nedostupna prednost višestranačkog režima. Naprotiv, u našoj situaciji, program stranke postaje mnogo važniji, jer nema drugog načina diferencijacije, stjecanja posebnog identiteta, legitimiranja pred biračima, platforme odakle se mogu nuditi koalicije ili ukazivati na neprihvatljivost zaista oprečnih političkih stavova. Formulirati takav program stoga je nezaobilazna, ali u isti mah vrlo teška zadaća. Nikakva lista uobičajenih

predizbornih obećanja, nikakve posudbe iz programa odgovarajućih stranaka u drugim zemljama, nikakva improvizacija u svakodobnoj izbornoj agitaciji ne mogu zamijeniti temeljitu raspravu o našoj specifičnoj situaciji u sadašnjem specifičnom trenutku.

Prilog takvoj raspravi, sa stanovišta problema kojima se upravo bavim, mogao bi se nazvati: "Odnos ljevice prema državi".

Raspad proširenog sovjetskog sustava u Istočnoj Europi stavlja na dnevni red debate položaj i ciljeve ljevice u svjetskim razmjerima, pa i njezin odnos prema državi. Kao što opravdano ukazuje J. Habermas (1990.), ne može se naprosto prijeći preko tih zbivanja kao da se ništa nije dogodilo. A raspad Jugoslavije nameće baš posebno problem odnosa ljevice kod nas u Hrvatskoj prema državi i državnosti kao nezaobilazan i prioritetan. Rasprava o takvoj dilemi, ma kako bila hitna, dugoročna je zadaća koja zahtijeva isprva i teorijsko promišljanje na apstraktnoj razini, ma koliko namjeravani konačni rezultat bio program praktične političke djelatnosti jedne stranke ili stranaka u konkretnim povijesnim uvjetima.

Kroz povijest ideja vidimo karakteristično izmjenično afirmiranje i negiranje uloge države u društvu. Kad je Francuska revolucija 1789. i njezina afirmacija nacionalne države sa suverenim narodom dovela do pojave Napoleona i njegovih osvajačkih pohoda, negacija je bila proglašavanje ideala "noćobdijske države", koja svoje intervencije u društvo i njegove autonomne procese svodi na minimum, zatim nastanak doktrine o odumiranju države, pa zahtjev anarhista za ukidanjem države. A kad je ruska revolucija 1917. i njezina afirmacija radničko-seljačke sovjetske države dovela do pojave Staljina i njegovog gulaga, negacija je bila negdje protu-državna gerila "Crvenih brigada" i "Frakcije crvene armije", revolucionarno suprotstavljanje civilnog društva državi u pokretu 1968., sve do američkih pučkih inicijativa za ograničavanje državnih izdataka neposrednim odlukama birača, pa i za praktičko ukidanje pojedinih državnih djelatnosti i ureda.

Uloga države u 20. stoljeću krajnje je protuslovna. Na jednoj strani, dva svjetska rata, osim još pedesetak manjih i većih međudržavnih oružanih sukoba, zatim holokaust i gulag kao dva krajnja primjera, uz druge česte slučajeve državnog nasilja nad vlastitim građanima, s procijenjenih oko 100 milijuna mrtvih i sa svime što to znači u ljudskoj patnji i nesreći. Druga polovica stoljeća protekla je u znaku nuklearne konfrontacije dva superbloka koja je, po normalnoj logici odvijanja ovakvog suparništva, mogla, a na dulji rok vjerojatno morala, dovesti do sukoba nuklearnim oružjem. Raspadom jednoga od blokova ova je opasnost odgođena, ali nikako nije uklonjena, s obzirom na širenje nuklearnog kapaciteta i unatoč svim mjerama da se ono spriječi. Izvor svih ovih događaja i opasnosti jesu države i njihova politika.

U isti mah država je u 19. i 20. stoljeću bitno pridonijela nastanku suvremenih razvijenih društava i ljudskoj civilizaciji uopće, u najmanju ruku na četiri načina: prvo, organizacijom i vođenjem brojnijih i sve skupljih

mreža javnih službi, od željeznice do meteorologije i od vodovoda do telematike, bez kojih današnja industrijska i urbana društva ne bi bila u stanju funkcionirati ni mjesec dana; drugo, stvaranjem i održavanjem općih pravnih sustava koji su postali nužnim okvirom svakoga civiliziranog načina života; treće, regulacijom društvenih, ponajprije gospodarskih aktivnosti, kojom je u dobroj mjeri uspjela neutralizirati teške cikličke krize do kojih dovodi tržišno gospodarstvo; četvrto, stvaranjem sustava socijalne sigurnosti koji za većinu stanovništva znači spas od materijalnih posljedica općih životnih rizika: bolest, invalidnost, starost, gubitak hranitelja, kao i gubitak sposobnosti stjecanja sredstava potrebnih za život iz bilo kojeg uzroka. Većina je tih mjera, prije nego su uvedene, bila dio političkog programa lijevih stranaka. Ako država možda i nije dovoljan, a ono je svakako nužan uvjet za nastanak i trajanje modernog društva i pretpostavka za njegovo napredovanje.

Ovo bitno protuslovlje u rezultatima postojanja i djelovanja suverenih nacionalnih država u 20. stoljeću pretvara se, za budućnost, u pitanje: Koji su zahvati mogući i potrebni da bi se, s jedne strane, sačuvala i produbila pozitivna djelovanja države u rješavanju bitnih društvenih problema, a s druge, otklonile opasnosti, zapravo rizici katastrofe pred koje državno nasilje stavlja čitavo čovječanstvo? Evo nekoliko napomena koje ne mogu biti više od prvog uvoda u razmišljanje o tome pitanju.

Sredstva političke kontrole koja danas smatramo standardnima u demokratskim poredcima, razvijena su za drugi tip države: za apsolutističke monarhije 18. stoljeća u zapadnoj Europi i za njihove nešto zakašnjele primjerke u srednjoj i južnoj. Kontrola je bila usmjerena na monarha i na upravne instrumente njegove vlasti, pri tadanjem stanju tehnologije upravljanja i, ponajprije, tehnike ratovanja. Kontrola se temeljila na ideji ograničenog suprotstavljanja nosilaca pojedinih ključnih državnih funkcija, s prvenstvenim ciljem političke kontrole izvršne vlasti, ali se tada uopće nije mislilo na nadzor nad državom kao cjelinom u njezinoj unutarnjoj i vanjskoj politici. Takva situacija danas definitivno pripada prošlosti. Glavna strahovanja socijalnih analitičara — Maxa Webera, Gramscija, Burnhama — pa do stvaralaca crnih utopija — primjerice Kafke i Orwella — o opasnosti birokratske vlasti nisu se ostvarila.

Državna se uprava mogla doživljavati kao neprijatna u svom formalizmu, sporosti, sveprisutnosti u životu ljudi, ali politički opasna nije se pokazala sama po sebi, već jedino u rukama hilijastičkih političkih organizacija i njihovih vođa, koji se nastoje domoći političke vlasti kako bi ukinuli sva jamstva slobode građana, sve mehanizme ustupka i protuteža i državu pretvorili u totalitarni instrument, stavili je čitavu u službu svojih utopija — od nacionalne veličine, do svjetske revolucije.

A protiv takve opasnosti klasična sredstva bilo kojeg tipa, dakle konstrukcijska: kao što je dioba vlasti, parlament shvaćen kao arena mišljenja i interesa, izbori za državne funkcije; ili normativna: zajamčena ljudska prava, pravna država, nezavisno sudstvo; ili komunikacijska: sloboda tiska i

nezavisnost medija, nisu dovoljna brana. To ne znači da su ta sredstva zastarjela i nepotrebna. Baš obratno, na žalost aktualnija su nego ikad, kako u trećoj zoni zakašnjanja, u istočnoj Europi, tako u čitavom Trećem svijetu. Bez njih ne može biti demokratskog poretka, ni civiliziranog političkog života, pa prema tome niti smislene rasprave o daljnjoj sudbini državnosti. Ali raspravljajući o toj sudbini ovdje in abstracto, dakle za sada bez posebnog osvrta na našu kao i na bilo koju drugu specifičnu situaciju, moramo poći od toga da su za nove probleme potrebna nova rješenja, a stare su metode političke kontrole doduše i opet nužan, ali nisu dovoljan preduvjet da bi se neutralizirao glavni rizik države na koji nas je upozorilo 20. stoljeće: naime, mogućnost da država bude stavljena u službu takvih ciljeva koji onda u svijesti nosilaca tih ciljeva opravdavaju sva sredstva.

O novim sredstvima treba razmišljati vrlo oprezno, čuvajući se svakog utopizma, ali ne bez barem minimalne doze kreativne političke fantazije. Čini mi se da bi takvo razmišljanje bilo, ne samo normalan zadatak — između ostalih — jedne europske ljevice, nego i normalno sredstvo njezine integracije i legitimacije za politička suprotstavljanja sutrašnjice. I najzad, politička sudbina ljevice ovisi o njezinoj sposobnosti da dođe na nove ideje. Možda bi trebalo poći od nekih već danas vidljivih razvojnih tendencija i pokušati prosuditi njihovu eventualnu značajnost za odnos prema državi. Te ideje u sklopu ovog razmatranja možemo samo spomenuti. Ostaje zadaća da se one razrade i kritički ocijene:

- Dekoncentracija države kao organizacije čest je politički zahtjev, a negdje su u tijeku i neke konkretne mjere u tom cilju. Važnost uloge političkih stranaka za cjelokupni državni pogon toliko je vidljiva, da se stranke počelo smatrati integralnim dijelom državnog pogona u širem smislu riječi: od općenitog pojma “političke klase” (la classe politique G. Bourdieua), koja obuhvaća sve profesionalne političare, i vlade i opozicije, do državnog financiranja i državnog nadzora nad financiranjem političkih stranaka. Državna se uprava svodi na sve uži krug organizacija, a javne poslove u širem smislu riječi obavlja tzv. javni sektor koji, osim državnih, obuhvaća i poludržavne, pa i nedržavne organizacije.¹ Suradnja državnih i nedržavnih organizacija na pojedinim zadaćama od javnog interesa smatra se sve više normalnom i poželjnom i izvan kruga “javnog sektora” (Kooiman, 1993.). Čini mi se da takva dekoncentracija državne organizacije nosi u sebi određene mogućnosti u vezi s problemom o kojem raspravljamo. Postaje sve teže takav dekoncentrirani sustav upravljanja staviti čitav u službu jedne dominantne svrhe, ma kakva joj bila priroda i podrijetlo.

¹Državna uprava Velike Britanije, primjerice, koja je obuhvaćala oko 2,5 milijuna službenika, danas ima oko 700.000, jer su velike decentralizirane službe, kao što je National Health Service, izdvojene iz njezina sastava (Greenwood i Wilson 1984., 10, 206 i sl.). Za odgovarajuće tendencije drugdje usp. Kaufman, Maione i Ostrom (1986.).

- Tehnika oružane borbe, čini se, sve više zahtijeva male formacije specijaliziranih profesionalaca, a ne više u istoj mjeri kao ranije masovne vojske mobilizirane u okviru opće vojne obveze. Hoće li izabranoj, i smjenjivoj, civilnoj političkoj vlasti biti lakše efektivno nadzirati takve manje formacije i kakve, uopće, implikacije ima tehnički razvoj na tom području za problem nastanka “ekscesne” države — kao što su totalitarne države 20. stoljeća — kao i za političku preventivu s tim u vezi?

- U suvremenom svijetu pojam suverenosti poprimio je posebno značenje. Nastao povijesno kao afirmacija prevlasti apsolutnog monarha nad svim oblicima feudalne centrifugalnosti, prihvaćen je kao narodna suverenost u smislu potrebe legitimiranja bilo kakva državnog postupka u krajnjoj liniji odlukom građana, ovako ili onako donijetom, te je postao jednim od temelja sustava međunarodnog prava i međunarodne zajednice. Danas je međutim u praksi sve bliži pojmu nekontroliranosti, zahtjevu da država nikom izvan države ne polaže račun ni za svoju vanjsku ni za svoju unutarnju politiku. A takav je zahtjev moralnom osjećaju današnjice, odgojenom na mračnim iskustvima 20. stoljeća, neprihvatljiv. Tijek razvoja, nastajanje i jačanje nad-državnih organizacija (na primjer, Ujedinjeni narodi), kao i međudržavnih službi i djelatnosti (na primjer, Interpol ili IATA), sve šira i sve utjecajnija mreža nadnacionalnih nedržavnih organizacija (na primjer, Amnesty International ili Greenpeace), konačno, oblici izravnih nad-državnih integracija koje, ipak, ne postaju nove superdržave (na primjer, Europska unija), čini se da također ukazuje na jedan od putova da se mogućnosti izmicanja pojedine države ispod kontrole i izvan okvira racionalnog ponašanja svedu na manju mjeru.

Literatura

Greenwood, John R. — Wilson, David J., *Public Administration in Britain*, London, George Allen & Unwin, 1984.

Habermas, Jürgen: “Die nachholende Revolution”, u: *Kleine politische Schriften VII*, Frankfurt, Suhrkamp, 1990.

Kaufmann, Franz-Xaver — Maione, Giandomenico — Ostrom, Vincent (eds.): *Guidance, Control and Evaluation in the Public Sector*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1986.

Kooiman, Jan (ed.): *Modern Governance. New Government — Society Interactions*, London/Thousand Oaks/New Delhi, Sage, 1993.

Eugen Pusić

THE LEFT VS STATE

Summary

The author emphasizes the significance of the legacy of the past which in all periods of radical change greatly restricts the elbow room of political protagonists but at the same time enables them to work out their programmes in relation to that legacy. One of the most important elements of the legacy of political development of the last two hundred years is the state as we know it. The state is a non-abolishable institution which (particularly in the 20th century) has achieved contrary results: on the one hand, it has been the breeding pit of conflicts, destruction and large-scale repression, while on the other it contributed immensely to the development of society. Leftist parties cannot negate the state but can develop some new mechanisms of controlling it. The author is of the opinion that the new developments will be threefold: the deconcentration of the state apparatus, the professionalization and reduction of armies and the ensuing changes, and the integration of the state in supranational organizations.